QURILISH TASHKILOTLARIDA ASOSIY VOSITALAR HISOBINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI

Yeldasheva Diana Ruslanovna

Annotatsiya. Maqolada qurilish tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini tashkil etishning nazariy tamoyillari va uslubiy yondashuvlari yoritilgan. Aktivlarni tan olish, baholash, hujjatlashtirish, amortizatsiya va ichki nazorat masalalari tarmoq xususiyatlari bilan bog‘liq holda tahlil qilingan. Hisob axborotining ishonchliligini oshirish yo‘nalishlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: qurilish tashkiloti, asosiy vositalar, hisob siyosati, baholash, amortizatsiya, ichki nazorat.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические принципы и методические подходы к организации учета основных средств в строительных организациях. Признание, оценка, документирование, амортизация и внутренний контроль активов рассматриваются с учетом отраслевой специфики. Предложены направления повышения достоверности учетной информации.

Ключевые слова: строительная организация, основные средства, учетная политика, оценка, амортизация, внутренний контроль.

Abstract. The article examines theoretical principles and methodological approaches to fixed asset accounting in construction organizations. Asset recognition, measurement, documentation, depreciation and internal control are discussed with regard to industry characteristics. Approaches to improving the reliability of accounting information are proposed.

Keywords: construction organization, fixed assets, accounting policy, measurement, depreciation, internal control.

Kirish

Qurilish tashkilotlarining ishlab chiqarish salohiyati ularda mavjud mehnat vositalarining tarkibi, texnik holati va ulardan foydalanishni tashkil etish bilan uzviy

bog‘liq. Qurilish mashinalari, ko‘tarish mexanizmlari, transport vositalari, ishlab chiqarish binolari va maxsus uskunalar qurilish ishlarining texnologik asosini tashkil etadi. Mazkur aktivlar xizmatidan turli loyihalarda foydalanilishi sababli ularning iqtisodiy ahamiyatini faqat sotib olish qiymati yoki balansdagi qoldig‘i orqali izohlash yetarli emas. Asosiy vositalar hisobi tashkilotning ishlab chiqarish imkoniyatlari, resurslardan foydalanish sharoitlari va xarajatlarning shakllanishi haqida o‘zaro bog‘langan axborot berishi lozim.

Qurilish faoliyatida ishlab chiqarish jarayonining hududiy tarqoqligi, ishlarning loyiha asosida bajarilishi hamda texnikaning obyektlar o‘rtasida ko‘chirilishi hisobni tashkil etishga alohida talablar qo‘yadi. Bitta mexanizm muayyan davr davomida bir necha qurilish maydonida ishlashi, vaqtincha ta’mirda turishi yoki boshqa bo‘linmaga biriktirilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda uning mavjudligi to‘g‘risidagi ma’lumot bilan amalda foydalanilgan joyi haqidagi ma’lumot bir-birini to‘ldirishi zarur. Aks holda, aktiv saqlanishi ustidan nazorat va unga tegishli xarajatlarni loyihalar bo‘yicha ajratish o‘rtasida axborot uzilishi yuzaga keladi.

Mavzuning dolzarbligi asosiy vositalar hisobidagi xatolar tashkilot faoliyatining bir necha jihatiga bir vaqtning o‘zida ta’sir qilishi bilan belgilanadi. Aktivning dastlabki qiymatini noto‘g‘ri shakllantirish moliyaviy holat haqidagi tasavvurni o‘zgartiradi; foydalanish joyini kech qayd etish qurilish ishlari tannarxiga tegishli xarajatlarni asossiz biriktirishga olib kelishi mumkin. Ta’mirlash va takomillashtirish xarajatlarining iqtisodiy mazmunini farqlamaslik esa aktivlar qiymati hamda joriy faoliyat natijalarini baholashni qiyinlashtiradi. Shu sababli hisobni takomillashtirish aktivning butun foydalanish davrini qamrab oladigan tashkiliy tartiblarni ishlab chiqish bilan bog‘liq.

O‘zbekistonda hisobni tashkil etishning umumiy me’yoriy asosi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonun bilan belgilanadi [1]. Milliy standartlar asosida hisob yuritadigan tashkilotlarda asosiy vositalarning tan olinishi, baholanishi va hisobda aks ettirilishiga doir maxsus qoidalar 5-sonli BHMS “Asosiy

vositalar”da bayon qilingan [2]. Ushbu umumiy qoidalarni qurilish tashkilotiga tatbiq etishda uning ishlab chiqarish tuzilmasi, texnika harakati va hujjatlar aylanishini hisobga olish muhimdir.

Mahalliy adabiyotlarda tarmoq hisobining xususiyatlari K.B. Urazovning qurilish tashkilotlari hisobiga bag‘ishlangan ma’ruza matnlari hamda K.B. Urazov va S.V. Vaxidovning boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobiga oid darsligida yoritilgan [3; 4]. Hisobning nazariy asoslari B.I. Isroilov va R.O. Xolbekovning darsligida, hisob va audit masalalari esa K.B. Urazovning o‘quv qo‘llanmasida ko‘rib chiqilgan [5; 6]. Mazkur manbalar tarmoq hisobini umumiy buxgalteriya tamoyillari bilan bog‘lab o‘rganish uchun nazariy tayanch vazifasini bajaradi.

Asosiy vositalar hisobini tashkil etishda nazariy va uslubiy asoslarning vazifasini farqlash zarur. Nazariy asoslar aktivning iqtisodiy mohiyati, hisob axborotining vazifasi va uni shakllantirish tamoyillarini tushuntiradi. Uslubiy asoslar ushbu tamoyillarni hisob siyosati, boshlang‘ich hujjatlar, analitik registrlar hamda nazorat tartiblariga aylantiradi. Nazariy jihatdan asoslangan qoida amaliy axborot oqimiga kiritilmasa, uning boshqaruv uchun foydaliligi cheklangan bo‘ladi.

Ushbu maqolada asosiy vositalar hisobi qurilish tashkilotining moliyaviy axborot tizimi bilan ishlab chiqarishni boshqarish tizimini bog‘lovchi jarayon sifatida talqin etiladi. Nazariy tahlil asosida hisobni aktivning iqtisodiy mazmuni, undan foydalanish joyi va mas’uliyat taqsimoti bo‘yicha tashkil etish yondashuvi taklif qilinadi. Bunda asosiy e’tibor hisob yozuvlarining o‘zaro muvofiqligi, kasbiy mulohazalarning asoslanganligi va boshqaruv qarorlari uchun zarur axborotni shakllantirishga qaratiladi.

Asosiy qism

Asosiy vositalar qurilish tashkilotida uzoq muddat davomida foydalaniladigan moddiy mehnat vositalarini ifodalaydi. Ularning iqtisodiy xususiyati turli ish jarayonlarida takroran qatnashishi va xizmat salohiyatining vaqt davomida iste’mol qilinishida namoyon bo‘ladi. Buxgalteriya hisobida bunday aktivga oid axborot uning mavjudligi, qiymati, harakati va foydalanish sharoitlarini aks ettirish uchun

shakllantiriladi. Shuning uchun aktivning jismoniy holati bilan uning hisobdagi tavsifi o‘rtasidagi muvofiqlik nazariy jihatdan muhim hisoblanadi.

Qurilish mashinasining texnik imkoniyati, balans qiymati va ishlab chiqarishdagi vazifasi turli mazmundagi tushunchalardir. Balans qiymati aktivning hisobda baholanishini ko‘rsatsa, texnik imkoniyat bajarilishi mumkin bo‘lgan ishlar xususiyatini ifodalaydi. Foydalanish haqidagi axborot esa shu imkoniyatning qaysi loyiha doirasida va qanday sharoitda ishga solinganini ochib beradi. Mazkur ma’lumotlarni birgalikda ko‘rib chiqish texnikani almashtirish, ta’mirlash yoki boshqa obyektga yo‘naltirish haqidagi qarorlarni asoslashga yordam beradi.

Asosiy vositalarni tan olishda kelgusidagi iqtisodiy naf ehtimoli va boshlang‘ich qiymatni aniq baholash imkoniyati muhim mezonlardir [2]. Biroq qurilishda har bir bino yoki inshoot avtomatik ravishda pudratchining asosiy vositasi bo‘lib qolmaydi. Buyurtmachi uchun barpo etilayotgan obyekt bilan tashkilotning o‘z ehtiyojlari uchun yaratadigan ishlab chiqarish binosi iqtisodiy vazifasiga ko‘ra farqlanadi. Hisobdagi tasnif shu farqni aks ettirishi kerak.

Qurilish faoliyati xususiyatlarining hisobni tashkil etishga ta’siri. Qurilishda ko‘plab mehnat vositalari ish bajariladigan joyga olib boriladi. Natijada asosiy vositalarning ichki harakati ishlab chiqarish jarayonining muntazam tarkibiy qismiga aylanadi. Ushbu xususiyatdan kelib chiqib, hisobni faqat aktiv turi va qiymati bo‘yicha yuritish bilan cheklash yetarli emas. Qurilish maydoni, foydalanish holati, biriktirilgan bo‘linma hamda topshirish sanasi kabi belgilarni qayd etish ham zarur.

Texnikaning bir obyektga biriktirilishi uning shu obyekt doirasida uzluksiz ishlaganini anglatmaydi. Masalan, mexanizm maydonda mavjud bo‘lishi, biroq boshqa ishlarning yakunlanishini kutayotgan bo‘lishi mumkin. Hisob axborotida “joylashgan” va “foydalanilgan” holatlarini farqlash ishlab chiqarishdagi uzilishlar sababini tushunishga imkon beradi. Bu yondashuv aktivning moddiy mavjudligi haqidagi nazorat ma’lumotlarini uning xizmatidan foydalanishga oid boshqaruv ma’lumotlari bilan bog‘laydi.

Ishlarning mavsumiyligi va texnologik bosqichlar almashinuvi ham hisob tizimida aks ettirilishi kerak. Yer qazish texnikasi, ko‘tarish mexanizmlari va pardozlash uskunalari bir xil ish rejimiga ega emas. Shu bois uslubiy jihatdan ular bo‘yicha umumiy identifikatsiya tartibi bilan birga foydalanish xususiyatini ifodalaydigan alohida analitik belgilarni qo‘llash maqsadga muvofiq. Bunday belgilar moliyaviy hisob ma’lumotlarini o‘zgartirmasdan, ularning boshqaruv uchun mazmunini kengaytiradi.

Hisob siyosatining nazariy va uslubiy vazifasi. Hisob siyosati umumiy buxgalteriya tamoyillarini muayyan tashkilotning faoliyat sharoitiga mos ravishda qo‘llashni belgilovchi asosdir. Nazariy adabiyotlarda u hisobni tashkil etishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi [5]. Qurilish tashkilotida hisob siyosati aktivlarni guruhlash, baholashga oid yondashuvlar, amortizatsiya, hujjatlar aylanishi va analitik hisobning o‘zaro muvofiqligini ta’minlashi lozim.

Uslubiy jihatdan hisob siyosatiga tarmoq uchun ahamiyatli vaziyatlarni tushuntiradigan ichki tartiblarni kiritish foydalidir. Texnikani obyektlar o‘rtasida topshirish, ta’mirga yuborish, vaqtincha foydalanmaslik yoki hisobdan chiqarish holatlarida qanday hujjatlar tuzilishi va kim tomonidan tekshirilishi oldindan belgilanishi kerak. Tartiblarning aniqligi bir xil mazmundagi operatsiyalarning turli bo‘linmalarda turlicha talqin qilinishi xavfini kamaytiradi.

Hisob siyosatining sifati uning hajmi bilan emas, amalda yuzaga keladigan vaziyatlarga aniq yechim bera olishi bilan baholanadi. Masalan, “texnika harakati nazorat qilinadi” degan umumiy qoida o‘rniga topshiruvchi va qabul qiluvchi shaxslarning vazifalari, hujjatni taqdim etish muddati hamda ma’lumotlarni tekshirish tartibi ko‘rsatilishi zarur. Shu tariqa hisob siyosati tashkilotdagi axborot mas’uliyatini belgilaydigan ishchi hujjatga aylanadi.

Baholash va boshlang‘ich qiymatni shakllantirish. Baholash aktivga oid iqtisodiy hodisalarni moliyaviy axborotga aylantiradigan uslubiy jarayondir. Uning asoslanganligi uchun aktivni sotib olish yoki yaratish bilan bog‘liq hujjatlar va xarajatlarning mazmuni o‘zaro mos kelishi zarur. Hisob adabiyotlarida aktivlar va

xarajatlar hisobini o‘rganish ushbu bog‘liqlikni tushuntirishga xizmat qiladi [7; 8]. Qurilish tashkilotida baholashga doir qarorlar buxgalteriya xizmati bilan texnik mutaxassislar hamkorligida asoslanishi maqsadga muvofiq.

Boshlang‘ich qiymatni shakllantirishda xarajatning aktivni zarur holatga keltirish bilan bog‘liqligi o‘rganiladi. Texnikani sotib olish, yetkazib berish va foydalanishga tayyorlashga doir ma’lumotlar hujjatlar orqali bog‘lanishi kerak. Bunda aktiv bilan bir vaqtda yuzaga kelgan barcha to‘lovlarni uning qiymatiga qo‘shish asosli emas; ularning tarkibi qo‘llanilayotgan hisob standartiga muvofiq aniqlanadi. Uslubiy vazifa har bir xarajat bo‘yicha uning qanday iqtisodiy natija uchun amalga oshirilganini ko‘rsatishdan iborat.

Dastlabki tayyorlash bilan foydalanishga qabul qilingan texnikaning keyinchalik boshqa qurilish maydoniga ko‘chirilishini farqlash ayniqsa muhim. Ikkinchi holat texnikadan foydalanishni tashkil etishga tegishli bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ko‘chirish xarajatini baholashda aktivning avvalgi holati, bajarilgan ishning vazifasi va tegishli loyiha bilan bog‘liqligi o‘rganilishi lozim. Xarajatning nomi uning hisobdagi mazmunini mustaqil ravishda belgilab bermaydi.

Tashkilot o‘z ehtiyojlari uchun bino, ustaxona yoki boshqa ishlab chiqarish obyektini yaratganda, qurilish jarayoni bilan tayyor aktivdan foydalanish jarayoni o‘rtasida axborot chegarasi belgilanadi. Bu chegara obyektning maqsadga muvofiq foydalanishga tayyorligi haqidagi hujjatlar bilan asoslanadi. Hisob tizimi yaratish jarayonidagi xarajatlar va undan keyingi foydalanishga tegishli xarajatlarning aralashib ketishiga yo‘l qo‘ymasligi kerak.

Hujjatlashtirish va analitik hisobning uzviyligi. Boshlang‘ich hujjatlar asosiy vositalar hisobida sodir bo‘lgan xo‘jalik hodisasining ishonchli dalilini shakllantiradi. Qabul qilish, topshirish, ichki ko‘chirish, ta’mirdan qaytarish va hisobdan chiqarish haqidagi hujjatlar aktivning foydalanish tarixini izchil aks ettirishi lozim. Hujjatning mavjudligi bilan birga undagi ma’lumotning o‘z vaqtida registrga kiritilishi ham ahamiyatlidir. Kech qayd etilgan to‘g‘ri ma’lumot joriy boshqaruv uchun yetarli bo‘lmasligi mumkin.

Analitik hisob uchun har bir aktivga yagona identifikator biriktirish va uni texnik hujjatlar, inventar kartochkasi hamda ichki harakat yozuvlarida bir xil qo‘llash taklif etiladi. Aktiv haqidagi asosiy ma’lumotlar uning nomi, texnik tavsifi, joylashuvi, foydalanish holati va mas’ul shaxsini qamrab olishi kerak. Shuningdek, ta’mirlash tarixi va obyektlar o‘rtasidagi topshirishlar alohida qayd etilsa, mavjud holatning qanday shakllangani kuzatiladi.

Hududiy tarqoq qurilish tashkilotida markaziy buxgalteriya bilan maydon mas’ullari o‘rtasidagi axborot almashinuvi oldindan tartibga solinishi zarur. Aktivni qabul qilgan bo‘linma uning amaldagi joylashuvini tasdiqlashi, topshirgan bo‘linma esa o‘z yozuvlaridagi holatni yangilashi lozim. Shu asosda bir texnikaning bir vaqtda ikki maydonda mavjud deb ko‘rsatilishi yoki mas’ul shaxssiz qolishi kabi nomuvofiqliklarni aniqlash mumkin.

Amortizatsiyaning iqtisodiy mazmuni. Amortizatsiya asosiy vositaning xizmat salohiyati iste’molini uning foydali foydalanish davri bilan bog‘lab aks ettiradi. Jismoniy eskirish texnik holatdagi o‘zgarishni ifodalasa, amortizatsiya hisobda qiymatning davrlar bo‘yicha taqsimlanishiga xizmat qiladi. Ushbu tushunchalarni aynanlashtirish aktivning texnik imkoniyati va moliyaviy tavsifini noto‘g‘ri talqin qilishga olib kelishi mumkin. Qurilishda ular haqidagi ma’lumotlarning bir-birini to‘ldirishi muhimdir.

Foydali foydalanish muddatini asoslashda kutilayotgan ish sharoiti, texnik xizmat sifati, foydalanish jadalligi va texnologik yangilanish ehtiyoji haqidagi ma’lumotlar o‘rganiladi. Buxgalter uchun texnik mutaxassisning xulosasi muhim dalil bo‘lsa-da, hisobga oid yakuniy qaror qo‘llaniladigan standart doirasida qabul qilinadi. Bunday hamkorlik baholashning tasodifiy yoki faqat avvalgi tajribaga asoslangan bo‘lishini cheklaydi.

Texnika vaqtincha ishlamaganida uning holati va bekor turish sababi alohida qayd etilishi kerak. Ushbu ma’lumotning mavjudligi amortizatsiyani o‘z-o‘zidan to‘xtatish uchun asos sifatida qaralmasligi lozim; hisob tartibi tegishli standart bilan belgilanadi. Boshqaruv nuqtayi nazaridan esa bekor turish sababi texnik nosozlik,

loyiha jadvali yoki resurslarni rejalashtirish bilan bog‘liq ekanini farqlash keyingi qarorlar uchun zarur.

Ta’mirlash va takomillashtirish xarajatlarini farqlash. Asosiy vositaga xizmat ko‘rsatish uning mavjud imkoniyatlarini saqlab turishga, takomillashtirish esa qo‘shimcha xizmat salohiyatini yaratishga yo‘naltirilishi mumkin. 5-sonli BHMSda kelgusidagi iqtisodiy nafni oshiruvchi kapital qo‘yilmalar bilan bunday nafni oshirmaydigan xarajatlar farqlanadi [2]. Shu sababli xarajatni tasniflashda bajarilgan ishning iqtisodiy natijasini asoslash muhim.

Masalan, nosoz qismlarni tiklash mexanizmning avvalgi ish qobiliyatini qaytarishga xizmat qilishi mumkin. Yangi texnologik moslama o‘rnatish esa uning bajaradigan ishlar doirasini kengaytirishi mumkin. Biroq har ikkala holatda ham hisob qarori ishning nomiga qarab avtomatik qabul qilinmaydi. Bajarilgan ishlar dalolatnomasi, texnik xulosa va aktivning oldingi holati haqidagi ma’lumotlar birgalikda ko‘rib chiqilishi lozim.

“Kapital ta’mir” iborasining qo‘llanishi xarajatning albatta aktiv qiymatiga qo‘shilishini anglatmaydi. Qurilish tashkiloti ichki tartibida mavjud imkoniyatni tiklash va qo‘shimcha iqtisodiy naf yaratish holatlarini hujjat bilan asoslash talabi belgilanishi maqsadga muvofiq. Bu yondashuv bir xil mazmundagi ishlarning turli loyihalarda turlicha hisobga olinishini cheklaydi hamda ta’mirlash qarorlarining iqtisodiy sababini saqlab qoladi.

Ijaradagi texnikani hisobga olishning uslubiy jihatlari. Qurilish tashkiloti o‘z texnikasi bilan birga ijaraga olingan mexanizmlardan yoki boshqa tashkilot ko‘rsatadigan mexanizatsiya xizmatlaridan foydalanishi mumkin. Ushbu munosabatlar tashqi ko‘rinishidan o‘xshash bo‘lsa-da, iqtisodiy mazmuni va hisobdagi aks ettirilishi farqlanadi. Shartnoma doirasida aynan aktivdan foydalanish huquqi berilayotgani yoki bajarilgan ish uchun xizmat xarid qilinayotganini aniqlash uslubiy jihatdan muhimdir.

Ijaradagi texnikaning hisobi shartnoma mazmuni va tashkilot qo‘llaydigan hisob standartlari asosida belgilanadi. Barcha ijaralarni bir xil hisob tartibiga

bo‘ysundirish yoki ularni avtomatik ravishda tashkilot mulki bilan aynanlashtirish asosli emas. Shu bilan birga, texnika qaysi hisob obyektida aks ettirilishidan qat’i nazar, uning maydondagi mavjudligi, qaytarish shartlari va saqlanish uchun mas’uliyat haqidagi ma’lumotlar boshqaruv tizimida qayd etilishi zarur.

Ichki analitik tizimda o‘z texnikasi, ijaradagi texnika va tashqi xizmatlar uchun farqlovchi belgilar kiritilishi tavsiya etiladi. Bunda majburiyatlar, foydalanish muddati, ta’mirlash vazifasi va xarajatlarning loyiha bilan bog‘liqligi aniqlashtiriladi. Ushbu axborot tashkilotning texnik ta’minotga oid tanlovlarini tushuntirishga hamda shartnoma bajarilishi ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Ichki nazorat va inventarizatsiyaning axborot vazifasi. Asosiy vositalar ustidan ichki nazorat ularning saqlanishi, xo‘jalik operatsiyalarining asoslanganligi va hisob axborotining ishonchliligini ta’minlashga qaratiladi. Hisob va auditni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish nazoratning axborot bilan uzviyligini tushuntiradi [6]. Qurilish tashkilotida nazorat faqat buxgalteriya yozuvlariga emas, aktivning amaldagi joylashuvi va texnik holati haqidagi ma’lumotlarga ham tayanishi lozim.

Tashkiliy jihatdan texnikani qabul qilish, undan foydalanish, hisob yozuvini kiritish va natijani tekshirish vazifalarini imkon qadar turli mas’ullarga taqsimlash maqsadga muvofiq. Kichik tashkilotda ayrim vazifalar bir shaxs zimmasida bo‘lsa, qo‘shimcha rahbarlik tekshiruvi yoki mustaqil tasdiqlash tartibi qo‘llanishi mumkin. Muhim jihat har bir operatsiya bo‘yicha ma’lumot manbai va tekshiruvchi shaxsning aniq bo‘lishidir.

Inventarizatsiya aktivning haqiqiy mavjudligini hisob ma’lumotlari bilan solishtirishga imkon beradi. Qurilish sharoitida uni aktivning identifikatsiyasi, joylashuvi, mas’ul shaxsi va foydalanish holatini aniqlashtiradigan jarayon sifatida tashkil etish foydalidir. Aniqlangan tafovutlar bo‘yicha hujjatlar kechikishi, topshirish tartibidagi uzilish yoki aktiv holatining noto‘g‘ri qayd etilishi kabi sabablar o‘rganilishi kerak. Bu orqali tekshiruv natijasi keyingi nazorat tartiblarini yaxshilash uchun qo‘llaniladi.

Moliyaviy hisob va boshqaruv axborotini bog‘lash. Moliyaviy hisob aktivning qiymati va harakatini belgilangan qoidalar asosida aks ettiradi. Boshqaruv axboroti esa qaysi texnika qaysi loyiha doirasida ishlagani, undan foydalanishdagi uzilishlar va texnik ta’minotga doir qarorlar sababini tushuntiradi. B.A. Xasanov va A.A. Xashimovning boshqaruv hisobiga oid darsligida javobgarlik markazlari va xarajatlarni boshqarish masalalari yoritilgan [9]. Ushbu yondashuvni qurilishda qo‘llash texnika haqidagi ma’lumotlarni bo‘linmalar vakolati va loyiha ehtiyojlari bilan bog‘lashga yordam beradi.

Bir necha loyihaga xizmat qiladigan texnika xarajatlarini ajratishda tanlangan asos foydalanishning haqiqiy mazmunini ifodalashi kerak. Vaqt bo‘yicha foydalanish yozuvlari, bajarilgan ishning xususiyati va maydon mas’ullarining tasdiqlari bunday qarorning axborot tayanchi bo‘lishi mumkin. Taqsimlash usulining izchilligi loyihalarni o‘zaro taqqoslashga xizmat qiladi; asosning tushuntirilmagan holda o‘zgartirilishi esa xarajatlar haqidagi axborotning talqinini qiyinlashtiradi.

Boshqaruv hisobotida xarajatlarni mas’ul shaxsga biriktirish uning ularga ta’sir ko‘rsatish vakolati bilan muvofiqlashtirilishi lozim. Masalan, maydon rahbari texnikaning kundalik ishlatilishini boshqarishi, biroq uni xarid qilish yoki almashtirish qarorini qabul qilmasligi mumkin. Shu farqni hisobga olish nazorat ma’lumotlaridan adolatli foydalanish va muammoni tegishli boshqaruv darajasida hal qilish uchun muhimdir.

Hisob axborotini raqamlashtirishning uslubiy shartlari. Asosiy vositalar hisobini raqamlashtirish aktivga oid hujjatlar va registrlarni yagona axborot tartibi asosida yuritishni talab qiladi. Dastur mavjudligining o‘zi ma’lumotlarning ishonchliligini ta’minlamaydi. Bir xil texnika turlicha nomlanishi, joylashuv kech yangilanishi yoki hujjatga asossiz o‘zgartirish kiritilishi elektron tizimda ham nomuvofiqlik keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli raqamlashtirishdan oldin ma’lumot kiritish va tasdiqlash qoidalari aniqlashtirilishi kerak.

Nazariy tahlildan kelib chiqib, elektron hisob tizimida aktivning yagona identifikatori, hodisalar tarixi va hujjat bilan bog‘lanishi saqlanishi taklif etiladi. Foydalanuvchilar vakolatini ajratish, kiritilgan o‘zgarishlarni qayd etish hamda maydon ma’lumotlarini markaziy registrlar bilan solishtirish axborotning kuzatilishini ta’minlaydi. Tezkor belgilar yordamida aktivni aniqlash mumkin, biroq ular uning texnik holati va operatsiyaning asoslanganligini tasdiqlaydigan hujjatlarni to‘ldirishi lozim.

Raqamlashtirishning foydaliligi hisob ma’lumotlarining qanchalik tez yig‘ilgani bilangina baholanmaydi. Muhim natija texnikaning holati haqidagi dalillarni tekshirish, tarixini tiklash va qarorning asosini tushuntirish imkoniyatidir. Shu mazmunda raqamli tizim hujjatlar aylanishi va ichki nazoratning kelishilgan tartiblarini amalga oshiradigan vosita sifatida qaralishi kerak.

Hisobni tashkil etishning yaxlit uslubiy yondashuvi. Nazariy umumlashtirish asosida qurilish tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini uchta o‘zaro bog‘langan yo‘nalishda tashkil etish taklif qilinadi: aktivning iqtisodiy tavsifi, foydalanish jarayoni va nazorat mas’uliyati. Birinchi yo‘nalish aktivni tan olish, baholash va hisobda aks ettirishni qamrab oladi. Ikkinchi yo‘nalish uning loyiha va bo‘linmalar bo‘yicha harakatini ochib beradi. Uchinchi yo‘nalish ma’lumotni kim yaratishi, tasdiqlashi va tekshirishini belgilaydi.

Mazkur yondashuvda sintetik hisobdagi umumlashtirilgan axborot analitik hisobdagi tafsilotlar bilan izchil bog‘lanadi. Buxgalteriya hisobining hujjatlashtirish, inventarizatsiya va umumlashtirish usullari haqidagi nazariy qarashlar bu bog‘liqlikning metodologik tayanchidir [10]. Qurilish tashkiloti uchun taklif qilinayotgan xususiyat esa har bir aktiv bo‘yicha qiymat, joylashuv va mas’uliyat ma’lumotlarini bitta foydalanish tarixi doirasida muvofiqlashtirishdan iborat.

Hisob tizimining sifati aktiv bo‘yicha sodir bo‘lgan hodisani uning hujjatidan yakuniy hisob ma’lumotigacha kuzatish imkoniyati orqali baholanishi mumkin. Texnika boshqa maydonga o‘tkazilganda topshirish hujjati, analitik yozuv va mas’ul shaxs haqidagi ma’lumotlar bir-biriga mos kelishi lozim. Ta’mirlash holatida

bajarilgan ishning texnik mazmuni bilan xarajatning hisobdagi talqini bog‘lanishi kerak. Ushbu muvofiqlik hisobning axborot, nazorat va boshqaruv vazifalarini birgalikda bajarishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Qurilish tashkilotlarida asosiy vositalar hisobining nazariy asosi aktivning iqtisodiy mohiyati va ishonchli axborot shakllantirish tamoyillariga tayanadi. Uslubiy asoslar esa ushbu tamoyillarni tarmoq xususiyatlariga mos hisob siyosati, hujjatlashtirish, analitik hisob va nazorat tartiblari orqali amalga oshiradi. Aktivning qiymati, foydalanish joyi va mas’uliyatiga oid ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lash hisobning boshqaruv uchun foydaliligini oshirishga xizmat qiladi.

Tavsiyalar

Hisob siyosatini tarmoq xususiyatlariga moslashtirish: texnikani obyektlar o‘rtasida topshirish, ta’mirlash va takomillashtirish xarajatlarini farqlash hamda foydalanish holatini qayd etish tartiblarini aniq belgilash.

Yagona analitik hisob tizimini shakllantirish: har bir aktiv bo‘yicha qiymat, joylashuv, foydalanish tarixi va mas’ul shaxs haqidagi ma’lumotlarni umumiy identifikator orqali bog‘lash.

Ichki nazoratni kuchaytirish: maydon ma’lumotlarini buxgalteriya registrlari bilan muntazam solishtirish, operatsiyalarni tasdiqlash vakolatlarini ajratish va inventarizatsiya tafovutlarining sabablarini bartaraf etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. Yangi tahriri O‘RQ-404-son Qonun bilan tasdiqlangan, 2016-yil 13-aprel. Amaldagi tahrir.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (5-sonli BHMS) “Asosiy vositalar”. Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi 133-son buyrug‘i; ro‘yxat raqami 3546, 2024-yil 9-avgust. Amaldagi tahrir.lex.uz

3. Urazov K.B. Qurilish tashkilotlarida buxgalteriya hisobining xususiyatlari: ma’ruza matnlari. — Samarqand, 2007.library.ziyonet.uz
4. Urazov K.B., Vaxidov S.V. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari: darslik. — Toshkent: Adib, 2011. — 496 b.library-samdukf.uz
5. Isroilov B.I., Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi: darslik. — Toshkent: Tafakkur, 2020. — 240 b.library-samdukf.uz
6. Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004.sies.uz
7. Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Buxgalteriya hisobi: darslik. — Toshkent: Sharq, 2004. — 592 b.api.ziyonet.uz
8. Ibragimov A.K. va boshq. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2008.api.ziyonet.uz
9. Xasanov B.A., Xashimov A.A. Boshqaruv hisobi: darslik. — Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2013. — 312 b.turan-edu.uz
10. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi: darslik. — Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2011.irbis.tsue.uz